

GELIJKVORMIGHEIDSPROBLEEM EN MENSCHHEIDSGEDACHTE

DOOR H. L. A. VISSER.

Absoluut gelijke dingen bestaan er waarschijnlijk niet. Stoa, Leibniz en Kant leeren het ons reeds. Wij kunnen echter voor bepaalde doeleinden twee dingen bezien alsof ze volkomen gelijk waren door van hare verschillen af te zien. Het begrip gelijkheid komt dus uit vergelijking voort. Hoe hoger wij biologisch stijgen, hoe meer de individueele ongelijkheden toenemen. En zoo is zeker ten opzichte van menschen gelijkheid in dien absoluten zin, dat er onderlinge verwisseling zou kunnen plaats vinden, zonder dat daardoor in de bestaande verhoudingen verandering gebracht wordt, uitgesloten. Niets doet daartegen af, dat de wetgever de menschen veelal behandelen moet, alsof zij gelijk waren. Dat de menschen gelijkgesteld worden voor de wet beteekent nog niet dat zij ook intrinsiek gelijk zijn tegenover elkaar. Reeds de ervaring van het dagelijksch leven komt tegen zulk een verkeerd inzicht in verzet. Enkel en afzonderlijk leerstellingen en opvattingen ten spijt bemerken we telkens en telkens opnieuw de menschelijke ongelijkheden. Geen enkel individu komt in geheel identiek vorm ooit of ergens voor. Steeds is er een plus of minus, waardoor de een zich van den anderen onderscheidt. Individualiteit beteekent zelfs bijzonderheid. En juist ook een zich meer en meer in onzen tijd vertoonende neiging en taak, n.l. de wetenschappelijke beroepskeuze, waaraan ten grondslag ligt sociale functie en persoonlijkheid bij elkaar aan te passen, gaat van die ongelijkheid uit.

Evenals er ongelijkheid tusschen verschillende zaken, ongelijkheid zeker niet minder tusschen verschillende menschen bestaat, zijn er tusschen de verschillende culturen verschillen niet te ontkennen. De rijke schakeering en nuanceering in den geheelen cultuurinhoud wordt zelfs als iets vanzelfsprekends beschouwd. Dat de diverse tijdperken, stijlen, zeden, diverse rechts- en staatsinstellingen, diverse volken steeds opnieuw het object van studie vormen, dat de talrijke kunst- en religievormen, speciale folklore, diverse talen met de grootste zorgvuldigheid worden nagevorscht is zeer natuurlijk. In de geheele wereld constateeren we hoogten en diepten, afwijkingen en tegenstellingen, licht en donker: niet alleen de meest verschillende dingen

en wezens, maar ook soorten en varieteiten. Bestaat de kunst in het algemeen daarin het tegenstand biedende tot aangename schoonheid om te vormen, zonder differentie en spanning zou geen drama mogelijk zijn, bouwkunst is de kunst der tegenstellingen en toonkunst verzoent dissonanten. Maar ook de staat is op ongelijkheden opgebouwd. En de religie van zuidelijke volken verschilt hemelsbreed van het geloof van menschen uit het Noorden. Cultureele verschillen dus in groote verscheidenheid.

Over het voorbijzien daarvan valt in het algemeen niet te klagen. Misschien eerder over het tegendeel. Want, mogen we ons wel eens afvragen, wordt bij menige cultureele waardeschatting, niet wel eens wat al te eenzijdig naar die eene zijde gezien? Valt er niet ook op veel cultureel-overeenkomstigs te wijzen? En moet niet worden erkend, dat er weleens reden is op te komen tegen de hier en daar bestaande neiging een bijzondere cultuur als bij uitstek voortreffelijk aan te merken? Elke eenzijdigheid is uit den hooze en daarom is het ongetwijfeld ook verkeerd een bijzondere cultuur eenzijdig te prijzen. Zeer zeker moet dit dengene treffen, die ervan uitgaat, dat men bij „cultuur” minder aan iets specifiek heeft te denken dan aan het algemeen-geestelijke, dat het menschelijk geslacht in zijn geheel eigen is. En veel valt er o.i. te zeggen voor de opvatting, dat er alleen van cultuur valt te spreken als het geestelijk bezit der geheele menschheid, als het product harer geheele ontwikkeling. Zelfs wanneer natuurlijk grif wordt toegegeven, dat de verschillende volken daartoe in zeer verschillende mate hebben bijgedragen, is nog allerm minst gerechtvaardigd de hier en daar voorkomende hoovaardij omtrent een alleen hier of daar voorkomende en tevens al het andere uitsluitende, overschaduwende beschaving. Want we zijn zoo langzamerhand den waan ontgroeid, dat eenig volk of ras geheel alleen voor zichzelf bestaat. Wanneer niet te ontkennen valt, dat er een steeds groeiende differentiatie bij menschen en volken is te constateeren, tegelijkertijd zou men ziende blind zijn, wanneer men niet ontvankelijk was voor de toenemende gemeenschappelijkheid der geestesontwikkeling en voor de gestadig groeiende menschelijke wisselwerking. Juist in een tijd als de onze, een tijd van meer dan snelle evolutie en van zenuwachtige vernieuwingsgezindheid, is het noodig datgene wat ons cultureel vereenigt wat nader te bezien¹⁾. Bij alle bedrijvigheid en

¹⁾ Het gaat moeilijk bij dit alles geheel en al en zelfs den naam te verzwijgen van de studie, die meer dan eenige andere door zijn eenigszins gevaarlijke suggestieve kracht gedurende de laatste jaren de aandacht in beslag nam: Spengler's „Der Untergang des Abendlandes”. Het boek, dat evenzeer ten onrechte als mode-artikel verafgood als botweg voor waardeloos gehouden wordt, beziet immers evenzeer van zijn standpunt, waarbij de wereldgeschiedenis als een verzameling van elkaar onafhankelijke cultuurorganismen beschouwd wordt, de quaestie der culturele parallelen of analogieën en verschillen. Tegenover de groote feitelijke en

onrust, bij alle verandering en omverwerping op hoe groote schaal ook en hoe breed ook uitgemeten, wordt immers telkens hoogstens verandering van het bijzondere, tijdelijke beoogd en verkregen. Soms hoort men zelfs van den kant van de ijverigste veranderingszuchtigen er rond voor uit komen, dat men alleen datgene, wat door geheel verouderde tradities ondragelijk geworden is, veranderen of verdrijven wil. Datgene wat van tijdelijk algemeen behoudend dreigt te worden wil men dan opheffen. Allermintst om het algemeene daarin te treffen, maar om zich te keeren tegen den eigenwaan, die in het bijzondere dat algemeene doet zien. Want om dat algemeen-menschelijke is het juist te doen voorzoover het zich boven het als druk geworden bijzondere verheft. Doch wanneer niet te ontkennen is, dat er zeker in dien zin talrijke cultuurgangen geweest zijn, dat tot zekere hoogte elk volk zijn eigen ontwikkelingsgeschiedenis heeft, die met geen van eenig ander volk volkomen overeenstemt en dat er naast die verschillen te wijzen valt op talrijke gemeenschappelijke kenteekens, we zijn eerst aan het begin van de oplossing der vraag naar het algemeen-menschelijke ¹⁾).

Zoowel boven- of buitenwetenschappelijk als wetenschappelijk wil men van universeel-menschelijk spreken. In onzen tijd behoeft men welhaast niet meer te blijven stilstaan bij de, zelfs in theologische kringen meer en meer vasten bodem verliezende opvatting eener bovennatuurlijke schepping. De oud-testamentische afkomst-sage, die zijn grondslag vindt in overtuigingen met een diepen religieusen zin, heeft wel lang indruk op veler gemoed behouden en tot steun gediend voor het tot dogma geworden algemeen-menschelijke, maar tevens twijfel gewekt aan de juistheid dezer oergeschiedenis. In elk geval zal daarbij datgene wat louter sage of vorm is van hetgeen geschiedkundig juist blijkt, oordeelkundig moeten worden afgescheiden. Een religieuze klank of vorm alleen draagt tot verklaring niets bij. Waarschijnlijk is het echter wel het Christendom, dat op die afkomstsage voortbouwend, het eerst op duidelijke wijze de idee van een *menschheid* gevormd heeft, waarnaast men niet gewoon is een analoog begrip van *dierheid* te plaatsen. De naam *menschheid* wordt daardoor tot uitdrukking gebracht, dat de indi-

logische onvolkomenheden die het eigen is, de zoowel theoretische als practische bezwaren die er van alle kanten tegen zijn ingebracht — al zijn die niet alle steeds vol te houden en sommige ervan overdreven — staan minstens deze twee belangrijke verdiensten, dat vaak veronachtzaamde historische problemen er in naar voren worden gebracht en zeer groot materiaal (zij het dan niet steeds voldoende gecontroleerd) er in verwerkt is. Met de opmerking, dat ook *Spenglers* werk „ni cet excès d'honneur ni cet indignité” verdient, wordt hier echter volstaan.

¹⁾ Althans, voor degenen voor wie noch, zooals voor Rousseau, de teruggang der *menschheid* door de cultuur, noch omgekeerd, zooals voor talrijke anderen, een voortdurende of zigzagwijze vooruitgang, een wet van Meden en Persen is.

viduen niet alleen maar willekeurige voorbeelden van iets algemeen, maar bewuste deelen van een geheel zijn. Maar zelfs wanneer met de wetenschap in overeenstemming zou blijken te zijn, dat het menschen-geslacht werkelijk van één menschenpaar afstamde, welk zedelijk gevolg is daaruit dan eigenlijk af te leiden en verdwijnt tevens met de loochening ervan? De eenheid van oorsprong, als zij er werkelijk geweest is, zou hoogstens alleen tot de verleden feiten behooren. Wie ze slechts zoekt in de afkomst uit het eerste menschenpaar, kan ze hoogstens vinden in iets wat geweest is, niet in iets wat geschiedkundig voortgewerkt heeft. Met volle erkenning van de beteekenis der religieuze gedachte, die men in deze voorstellingen kan neerleggen, zal men het bewijs harer waarheid onafhankelijk van deze beteekenis moeten verlangen. Men zal dus elders moeten zoeken. Dit doen zoowel de wijsgeer en kunstenaar, als de wetenschappelijke mensch. Het gebeurt o.a. in het bijzonder wanneer de ideeën over een wereldgeest — zooals bij Hegel — met de gedachten over de eenheid van het menschelijk geslacht worden in verband gebracht. Maar ook wanneer de filosofen der Fransche revolutie zich voor de menschheidsideeën der oude wijsbegeerte en de vrijheidshelden van Plutarchus bezielen, wanneer Lessing tot de Grieksche poëzie teruggaat of wanneer Nietzsche op de Grieksche mythe als hoogste openbaring van den nog ongebroken menschelijken geest voortbouwt; daar overal wordt speciaal het Grieksch tot stralend symbool van universeele menschelijkheid. In Renaissance vooral is gebleken dat de vragen, die de Ouden opgeworpen hebben, menschheidsvragen zijn en dat ook de oplossingen telkens onwillekeurig weder terugvoeren tot de wegen, die reeds de oudheid begaan heeft. Natuurlijk is dit alles echter meer intuïtie en beleving dan historie en wetenschap. Zonder twijfel komt het voor het Humanisme, als ideaal van menschelijke cultuur en als standpunt dat alle waarheid menschelijk te bepalen is, op zulk een spontane innerlijke ontroering aan. Ook hier vullen wijsgeerige en artistieke beleving de zoo vaak wat al te dorre systematische vorsching aan. Maar daarnaast heeft men, om tot het algemeen-menschelijke door te dringen, zuivere wetenschap noodig. Wetenschap, die ook het geschiedkundig leven van onder af, vanuit de aardse bestanddeelen en vaste wortels opbouwt en dan eindelijk opstijgt tot de geestelijke bloesems van den volksboom, de schepingen van de groote mannen, de producten van groepeerings en perioden.

In de eerste plaats is het wel de wetenschap of wetenschappenreeks der anthropologie, die hier tot vraagbaak dient. Immers teruggaande tot het einde van den oertijd en zoekend naar de periode, waarin de eerste mensch zich vertoont, wordt hier de mensch bestudeerd in zijn historische ontwikkeling en in zijn verschillende

rassen. De onderzoekingen van geoloog, palaeontholoog en prae-historicus hangen hiermede even onverbrekkelijk samen als die van den anthropoloog-anatoom, die de indrukken nagaat, welke de vergankelijke hersensubstantie in de schedels van den oertijd heeft achtergelaten. Men tracht van het onderzoek van schedels van tien- of honderdduizenden jaren geleden gestorven individuen tot voor onzen tijd nuttige gevolgtrekkingen te komen. Met steeds grootere correctheid is het erom te doen het menschelijk criterium te vinden. Maar daar de onderzoekende geest van den anthropoloog zich niet tevreden stelt met de wetenschap, dat hij een voorwerp, b.v. een steen uit een bepaalde periode in handen heeft, maar ook het gebruik ervan wil kennen, wordt vergelijkingsmateriaal gezocht door het gebruik na te gaan, dat nog thans bestaande, maar evenzeer primitieve volken van het bepaalde voorwerp maken. De ethnographie, die zeden, gewoonten, mentaliteit der thans nog bestaande, primitieve volken leert kennen, verschaft dus een dankbare aanvulling. Zelfstandig werd reeds door de vergelijkende volkenkunde aangetoond, van hoe groot gewicht voor het begrip onzer moderne instellingen de kennis der gewoonten bij de lager staande volken is. Bovendien is een der vaststaande beginselen, waartoe deze ons heeft gebracht, de groote uniformiteit die zij in de menschelijke cultuur heeft weten aan te toonen. Er worden ons frappante gelijksoortigheden in de beschavingsloop vertoond. En niet alleen de volkenkunde maar verschillende vergelijkende cultuurwetenschappen verschaffen hier materiaal en geven verrassende gelijkvormigheden te zien. Wanneer, zooals boven reeds aangestipt, ook de wijsgeerige ideeën over een wereldgeest met de gedachten over de eenheid van het menschelijk geslacht samenhangen, is in die (Hegelsche) voorstelling waarschijnlijk wel de metaphysische uitlegging daarvan te vinden. Maar daarnaast komen de zich tot wetenschap ontwikkelende studie der volkpsychologie en andere vertakkingen der collectieve psyche daarmee in directe aanraking. Hoeveel beteekenis de gemeenzaamheid van historische gebeurtenissen voor ontstaan en duur der volksziel heeft, zou, indien zich met Hegel de studie van den collectieven geest zou hebben afgesloten, onvoldoende tot z'n recht komen. Nog daargelaten dat de gelijkvormigheden, die eerst daarna door sociale psychologie en massapsychologie aan het licht worden gebracht, dan geheel en al in het duister gebleven waren. Met volle erkenning van de groote waarde, die aan de wijsbegeerte ook in dit opzicht als synthese eigen is, kunnen we ook hier de directe wetenschappelijke feitenvorsching niet ontberen.

Zoo ergens leeren we derhalve ook hier weer de noodzakelijkheid van samenwerking en arbeidsverdeeling inzien. Wanneer men de waarde der theologische dogma's in het midden laat, moet toch zonder twijfel erkend worden dat evenzeer intuïtie als zuiver verstandelijke

overweging, evenzeer wijsbegeerte en kunst als wetenschap voor het universeel-menschelijke elk iets bijdragen. Men behoeft daarbij de grenzen, die tusschen die gebieden bestaan, nog niet voorbij te zien. Men behoeft het daarom nog niet eens te zijn met de zienswijze, die wetenschap, wijsbegeerte, kunst en religie, voorzooverre daarin overal de wereld en menscheid op eenigerlei wijze weerspiegeld wordt en voorzoover ook bij wetenschap fantasie en elders realisme voorkomt, gemeenschappelijke wortels toekent. Men kan elk daarvan zelfs de gebreken die hem eigen zijn, toerekenen, zonder daarom nog een dier schakels in den keten en dus samenwerking te willen missen. Maar men zal wat persoonlijken arbeid betreft, toch goed doen slechts een deel voor zijn rekening te nemen. En wat ons zelf betreft: Wanneer hier getracht wordt iets bij te dragen tot dit cultuurwetenschappelijk gelijkvormigheidsmateriaal, zullen wij ons beperken tot een vogelvlucht over de gebieden van taal en kunst, religie en recht¹⁾. Beperking, die toch een „Excusez du peu” niet overbodig maakt.

Wij nemen geen woord terug van hetgeen hierboven werd opgemerkt omtrent de rijke schakeeringen en nuanceeringen in den cultuurinhoud. De afwijkingen en tegenstellingen, hoogten en diepten, het licht en het donker treft men op alle cultuurgebieden aan, om te beginnen dus ook op die van taal en kunst. De talen worden verschillend uitgesproken, verschillend verstaan, er is overal ongelijkmatigheid en onregelmatigheid, die zich hier vertoont in overvloedige geslachtsverschillen, daar in talrijke buigingsvormen, ginds in het ontbreken der uitdrukkingsmogelijkheid van elders voor belangrijk gehouden betrekkingen, elders in het bij het eene volk voorkomen van bij andere ontbrekende woorden (meevallen, tegenvallen, home, comfort, esprit, Gemütlichkeit). Er bestaan bovendien verschillen als Afrikaansche contra Amerikaansche, Germaansche contra Romaansche mentaliteit. In hetzelfde land zijn er taalverschillen naar dialecten, persoonlijke en maatschappelijke verhoudingen, godsdienst, leeftijd, beroep, secte, stand. In China kan een op verkeerden toon uitgesproken woord zelfs wel eens heel onbehoorlijk klinken! De sagen leveren de grootst mogelijke verscheidenheid op. Ten onzent kennen we niet alleen algemeen-Nederlandsche, maar Limburgsche, Brabantsche, Veluwsche, Overijselsche sagen. Nationale bijzondere voorvallen produceeren de heldensagen, die steeds en overal met de groote historische gebeurtenissen samenhangen; volkpsychologische eigenaardigheden vertoonen zich overal in de kunstproducten; in de literatuur in het bijzonder in de keuze der objecten en de wijze van behandeling; de Spaansche schilderkunst staat wel eenigermate(!) van de Hol-

¹⁾ Voor een deel wordt daarbij voortgebouwd op de studies van schrijver dezes verschenen in de Vragen des Tijds van Januari 1925 en in het Tijdschrift voor Strafrecht XXXIII, 4.

landsche af; Russische, Duitsche en Italiaansche muziek vertoonen ieder in het bijzonder een eigenaardig karakter. En in het algemeen kan men zeggen dat talrijke en talrijke kunstproducten eenig zijn in hun soort. Maar wanneer dit alles ook zoo is — daar staat veel tegenover. Wat de taal betreft kan men bijna overal de, blijkbaar uit de kinderstemelingen ontstane, woorden vinden, die vader of moeder beteekenen. Er zijn verschillende oerwoorden, die zoo ongeveer van Yokohama tot Gibraltar zijn voortgetrokken. Sommige talen, waarbij onderling weinig verwante, wijzen gelijke veranderingen aan; zoo verandert „au” in „o” zoowel in het Latijn, als in het oud-Duitsch en in het Hebreeuwsch, „a” in „e” in het Jonisch-Attisch en Engelsch en „ki” in „tschi” „tsi” in het Romaansch, Slavisch en Nieuw-Grieksch. Terwijl in het Romaansch, Engelsch en Nieuw-Grieksch de vergrootende trap door „meer” wordt uitgedrukt, wordt de genitief door „van” vervangen zoowel in het Nederlandsch als in het Engelsch, Nieuw-Grieksch en de Duitsche omgangstaal. Ondanks veel verschil kan men bij de cultuurvolken in zekeren zin zelfs van zekere universaliteit van denken en taal spreken; zoo hebben de groote steden een sterke wetenschappelijke gemeenzaamheid. Talrijke begrippen zijn den verschillenden volken gemeenzaam; hetzelfde woord „pers” heeft zelfs telkens dezelfde *dubbele* beteekenis. En evenzeer als in de taal levert ook het geheele kunstgebied talrijke voorbeelden van gelijksoortigheid en overeenstemming. Reeds het sprookje, dat overal en nergens gebeurd is, levert daarvan het onomstootelijk bewijs. „Klein Duimpje” vindt men overal terug. Ook Blauwbaard is internationaal. In „Doornroosje” meenen sommigen de Noordsche walkyre Brünhilde, anderen overeenkomst met een Grieksche mythe en de Germaansche sage van Siegfried en Brünhilde te vinden. En steeds en overal beleven we hier een strijd tusschen zomer en winter, licht en duisternis, dood en leven. Het wereldberoemde oordeel van Salomo betreffende het geschil der twee moeders toont talrijke varianten, o.a. in Pompeji, Oud-Indië en China. Al mag men natuurlijk bij stijging op den literairen weg steeds minder gelijksoortigheid verwachten toch wordt ook in de hoogere literatuur van menig land veel verwerkt, wat de verbeelding van geheel andere landen schiep. Dezelfde motieven treft men in de meest van elkaar verwijderde literaturen aan. Enkele der zeer bekende groote sagen zijn zelfs over talrijke landen verbreid en maken mede hoofdbestanddeelen der wereldliteratuur uit. In de Tellsage leeft o.a. het eeuwenoude verhaal voort omtrent een vaardigen schutter, die zich nu eens in IJsland, dan bij de Perzen, evenzeer als in Zwitserland vertoont. Hoewel men van Faust sprekende daarbij tevens aan Goethe denkt, groepeeren zich toch om de Faustsage talrijke dichters van verschillende naties. En ook bij de, eenige treden boven het sprookje staande, legende vindt

men overeenstemming. Men doet Multatuli heusch geen onrecht wanneer beweerd wordt dat het mooie stukje de Japansche steenhouwer, via een verhaal van Jeronimus in het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië in de Max Havelaar gekomen, niet heelemaal oorspronkelijk is; het behoort thuis in de Japansche sprookjeswereld, is daarna o.a. verhuisd naar Napels; het gronddenkbeeld komt voor in Oud-Indië in het Pančatantra. Bij natuurvölker is het talent om snel karakteristieke teekeningen te ontwerpen heel wat meer verbreid dan men gewoonlijk wel aanneemt; het is vooral ook hieruit gebleken, dat op tamelijk laag cultuurniveau staande volken in de kunst tot een betrekkelijk hooge trap kunnen geklommen zijn. Maar zelfs bestaat er nauwe verwantschap tusschen teekeningen en schilderijen op de rotswanden uit den palaeolitischen tijd en onze moderne kunstuitingen zoowel als die van enkele nog bestaande wilde volksstammen. De religies der primitiefste natuurvölker zijn reeds, evenzeer als dit bij de hoogere het geval is, ten nauwste met zang en muziek, veelal ook met dans, reien, koor, mimiek en processie verbonden. Wat de meest samengestelde der kunsten, het drama, betreft, zien wij zijn gemeenschappelijken samenhang met de religie zoowel in de Oudheid bij de Grieken, in de Middeleeuwen bij de Duitschers, als bij de tegenwoordige natuurvölker. En ook overigens valt er nog veelal iets gemeenschappelijks te constateeren in naar tijd en plaats verschillende kunstvormen: zoowel Rokoko als laat-Gothiek brachten het versierende element ten koste van het constructieve naar voren; Duitschland en Italië hebben een gemeenzamen Romaanschen bouwstijl gekend; dezelfde kinderliederen („Het regent, het zegent”; „slaap, kindje slaap”) vinden we telkens terug; de Fransche klassieken hebben nog aan de oude overlevering der drie eenheden (tijd, plaats, handeling) vastgehouden, die door sommige theoretici ook thans nog wordt aangeprezen, uit overweging dat een drama, om sterk te ontroeren, een kort-krachtige psychologische crisis zou moeten uitbeelden. Hoewel wij dus op het gebied van taal en kunst zeer zeker door diverse factoren veroorzaakte groote differentieering en verschillende groepsmentaliteit waarnemen, ontwaren wij toch evenzeer dezelfde woorden en woordstammen, gelijke veranderingen en gemeenschappelijke begrippen op verschillend gebied, soortgelijke sprookjes en sprookjeswereld, overeenstemming van sagen, dezelfde motieven in verschillende literaturen, soortgelijken ontwikkelingsgang der legenden, en nog talrijke andere overeenstemmingen op het gebied der kunst van door tijd en plaats van elkaar zeer verscheiden volken.

Afwijkingen en tegenstellingen zijn er natuurlijk ook op religieus gebied. En dat is wel haast vanzelfsprekend. De mythe, voorzooverre zij nog den ontwikkelingstrap der louter op fantasie berustende, anthropomorphe levens- en natuuropvatting niet overschreden heeft,

vormt een bestanddeel der lagere religievormen. Bij de verdere ontwikkeling der religie blijft het anthropomorfisme haar eigen. Daardoor toont de religie zich dan ook afhankelijk van de diverse karakters van ras en volk, afhankelijk ook van tijd en cultuurtrap, geestelijke organisatie en fysiek milieu. De God van een negerstam kan evenmin ook die van de Chineezers zijn, als de ouders van een neger die van een Chinees kunnen zijn of als het staatswezen van een afgesloten groep als zoodanig dat van een andere afgesloten groep kan zijn. Het blijft onmogelijk het Jahwegeloof direct met de Assyrische theologie of Jezus' Godsrijksverkondiging met de Grieksche hiernamaalsvoorstelling in verband te brengen. Maar ook hier staat veel tegenover. Afgescheiden daarvan dat men, om te beginnen, in grooten getale op het gebied dat nog als bijgeloof wordt aangeduid, parallellen aantreft¹⁾, wijst de geheele ontwikkelingsgeschiedenis der gelooven veel overeenkomstigs aan. Staat in het begin der ontwikkeling de cultuurstichter als vuurbrenger en toovenaar, in het midden de heilbrengende held, daarop volgt de heilbrengende godheid, waarmede het eigenlijk gebied der religie betreden wordt. Reeds die gelijke ontwikkeling doet veel overeenkomstigs op dit gebied verwachten. En zoo staat het thans dan ook wel onomstootelijk vast, dat Jodendom evenzeer als Christendom verschillende religieuze voorstellingen, mythen, legenden en gewoonten uit de heidensche wereld hebben overgenomen. Al heeft zonder twijfel de vorsching der laatste tientallen jaren twijfel gewekt of de vreemde invloeden wel de kern, het centrum, het hart der religie konden raken en niet veeleer tot de oppervlakte beperkt bleven, dat doet niets af aan het feit der overeenkomstigheid. Niet te loochenen valt ook dat de wijze van ontstaan van een deel der Chineesche Heilige Schrift sterk met den Pentateuch overeenkomt. Pogingen tot monotheïsme komen niet alleen in Palestina, maar o.a. reeds vroeger in Egypte voor. En bij zoover van elkaar staande volken als de Amerikaanse Indianenstam der Irokeezen en de Joden vallen er enkele zeer merkwaardige overeenkomsten in de geloofsontwikkeling n.l. betreffende het geleidelijk onstoffelijk en onpersoonlijk worden der gods-gedachte, vermijding der veelgoderij, en groote, toenemende invloed van den eenen God te constateeren. Heilige bergen zijn er verschillende: Olympus, Brocken, Sinaï, Sion, Ararat. Waarschijnlijk kan men het overeenkomstige zelfs wel verder doortrekken. Terwijl de vergelijkende religiegeschiedenis niet meer met bepaalde religies maar met religie kortweg te doen heeft, komt men voor de vraag te staan of de mythologie en theologie der z.g.n. beschaafde volken niet bijna geheel en al in tradities en ideeën der natuurvolken

¹⁾ O.a. kan men bij onzen landgenoot Visscher *Religion und soziales Leben*, bij Frazer *Psyche's Task* en bij R. Andree *Ethnologische Parallelen und Vergleiche* de voorbeelden vinden.

zijn terug te vinden. Men vraagt zich af, of in ieder geval niet overal naast het wonderbaarlijke het krachtelement een rol speelt. Is niet het onsterfelijkheidsgeloof een zeer veelvuldig voorkomend religie-element? Zijn logos en mythos niet beide evenzeer onmisbaar voor de religie? Openbaart zich niet overal in de religie het min of meer collectieve karakter?

Op religieus gebied is dus zeer zeker wel de afhankelijkheid van het divers karakter van ras, volk en andere factoren vaak onmisbaar, maar daarnaast hebben er verschillende voorstellingen eenzelfde of soortgelijken oorsprong en ook vertoonen verschillende religies dezelfde elementen.

En wat ten derde het Recht aangaat, ook hier zijn afwijkingen en tegenstellingen niet te weerspreken. Nog afgescheiden daarvan dat dit reeds blijkt bij het onderzoek naar de definitie van recht, waarvan er zeker wel een veertigtal bestaan en waarbij men vaak niet ontkomt aan tautologie en viciösen cirkel, wordt dit door de rechtsontwikkeling, die van stijgende vergeestelijking getuigt, aangetoond. Wij zien hoe meer en meer ruimte kwam voor de werking van sommige psychische momenten vooral bij de ontwikkeling van het strafrecht, maar daarnaast in het procesrecht en b.v. producten van den nieuweren tijd als geestelijk eigendom. En bovendien komen er zeer verschillende vormen in parallel loopende ontwikkelingsfasen van het Recht voor, terwijl binnen vele daarvan talrijke factoren verschillen in de hand werken. Sommige rechtsinstituten zijn zelfs zoozeer met volksbewustzijn en geschiedenis samengegroeid, dat ze alleen of zeer in het bijzonder in een bepaald land zich vertoonen of tot goede ontwikkeling komen. Maar dat er ook op talrijke gebieden van het Recht groote overeenkomstigheid of gelijksoortigheid voorkomt, wordt uit het navolgende aangetoond. Vooreerst wijst de geheele rechtsontwikkeling reeds op duidelijke sporen daarvan en in het bijzonder de algemeene wisseling der rechtsvormen op gelijkvormige ontwikkeling van enkele speciale rechtsinstellingen als b.v. eigendom en familie. Indeeeling naar kasten, klassen, standen komt overal voor. Naast groote variabiliteit op het punt der staatsvorming, vallen er bij de meest verschillende volken ook daar analoge verschijnselen te constateeren; en zoo er al veelal verschil omtrent het *wezen* der diverse staatsvormen bestaan blijft, omtrent de *volgorde* daarvan is er bij verschillende volken groote overeenkomst; wat hier het eerst door Aristoteles werd aangetoond heeft tot onzen tijd toe in talrijke gevallen bevestiging gevonden. Terwijl de veelal vijandige houding tegenover vreemden bij natuurvolken aangenomen, talrijke punten van overeenkomst biedt, geeft ook de geleidelijke stijging van het aanzien der vreemden analoge verschijnselen te zien. Erfopvolging berust oorspronkelijk zoo goed als geheel op bloedverwantschap. Ruil, koop, leening,

borgtocht en pandrecht, rentebepalingen, vertoonen zich bijna overal. Bij alle volken bestaan bepaalde handelingen van individuen, die daar een zekere reactie veroorzaken; wat bij lage ontwikkelingstrappen wraak is verdwijnt meer en meer naar gelang zich een hogere orde vertoont. Dezelfde algemeene ideeën omtrent het strafbare feit, dezelfde delictsvormen en strafsoorten vertoonen zich op zeer ruime schaal. De oudste vorm der strafrechtspraak, de bloedwraak, is een instituut van universeel-historische beteekenis. De oudste vormen van het proces dragen het karakter van zelfhulp. Het bewijsrecht volgt als regel den ontwikkelingsloop van geestelijk tweegevecht via godsoordeelen en eed, naar getuigenbewijs, schriftelijk bewijs, deskundigenverklaring tot onze technisch-verfijnde bewijsmiddelen. Inzake executierecht vertoont zich overal geleidelijke reactie tegen de oorspronkelijk zeer verspreide gedachte, dat de schuldenaar ook met zijn persoon borg blijft. Zeer vaak komt datgene, wat op bepaald gebied als recht gevoeld wordt in den vagen vorm van rechtspreekwoorden tot uiting; tusschen zulke op verschillend gebied en in verschillende tijden ontstane spreekwoorden valt hier en daar merkwaardige overeenkomst te constateeren ¹⁾.

¹⁾ In het artikel in het Tijdschrift voor Strafrecht, deel 33, afl. 4, „Bijdrage tot het gelijkvormingsprobleem in de rechtspsychologie”, vermeldten wij die, welke op het strafrecht betrekking hebben. Hier volgen er een aantal andere:

„Die Luft macht Leibeigen” of „L’air rend esclave”.

„En formariage le pir emporte le bon” of „Die unfreie Hand zieht die freie nach sich”.

„Partus sequitur ventrem” = „Le fruit ensuit le ventre” = „Das Kind folgt dem Busen”.

„Le roi applique à soi la fortune et trouve d’or” = „Aller Schatz unter der Erde, tiefer als der Pflug geht, ist Regale”.

„Een man een man, een woord een woord” = „Ein Wort ein Wort, ein Mann ein Mann” = „Mans ord och mans ära” (Zweedsch).

„Wie zwijgt stemt toe” = „Wer zweiget, bejaht” = „Qui tacet non utique fatetur, sed tamen verum est, eum non negare”.

„Au coucher gagne la femme son douaire” = „Ist das Bett beschritten, ist das Recht erstritten”.

„De doode erft den levenden” = „Der Todte erbt den Lebendigen” = „Le mort saisit le vi” = „Mortuus capit vivum”.

„Der Mann geht zum Erbe, das Weib davon” = „Thae ganger hatter til ok huva fram” (Scand.).

„Wie accepteert moet betalen” = „Wer acceptirt musz zahlen” = „Chi accetta, paghi”.

„Gedachten zijn tolvrij” = „Gedanken sind zollfrei” = „Cogitationis poenam nemo patitur”.

„Noth hat kein Gebot” = „Nécessité n’a point de loi” = „Necessitas non habet legem”.

„My house is my castle” = „Mein Haus, mein Burg”.

„Freien geht vor leihen, Ehe bricht Miethe” = „Mort et mariage rompent tout liage”.

Evenzeer treft men van tijd tot tijd tusschen rechtsgebruiken van verschillende volken opvallende gelijkvormigheid aan. In het bijzonder vindt men bij oudere en nieuwere volken bepalingen omtrent de maat, gereedschappen, symbolen, en eigendomsteekens, die veel overeenkomstigs bevatten¹⁾. Ook wat het bijgeloof inzake recht aangaat vinden wij in verschillend opzicht bij ver van elkaar verwijderde volken groote overeenkomstigheden. Terwijl de macht der hoofden bij volken als Melanesiërs en Polynesiërs, Maori en Toradjas, grootendeels van een geloof in hun bovennatuurlijke macht afhangt, blijft zulk een bijgeloof niet beperkt tot soortgelijke volken, maar schijnt evenzeer te zijn voorgekomen bij de voorouders van alle Arische volken over een uitgestrektheid van minstens Indië tot Ierland. Hoe de heiligverklaring, taboe van het een of ander voorwerp het voor ieder niet-eigenaar ontoegankelijk maakt valt uit de voorbeelden van talrijke zeer verspreide volken op te maken. En ook in zake huwelijk en sexueele moraliteit benevens leven en dood bestaan er vormen van

„Mort ma fille, mort mon gendre” = „Wenn die Frau todt ist, hat die Schwager-schaft ein Ende”.

„Die Söhne sind adlicher denn die Väter, denn sie haben ein Glied mehr” = „Le fils d'un gentilhomme est plus noble que son père”.

„L'homme mort, le plait est mort” = „Der Tod hebt alles auf”.

„Le roi est mort, vive le roi” = „Wenn der Kaiser stirbt, setzt sich der König in den Sattel”.

„Hand musz Hand wahren” = „En fait de meubles la possession vaut titres”.

„Qui épouse le corps, épouse les dettes” = „Die den Mann trauet, die trauet die Schuld”.

¹⁾ Noordewier in zijn Nederduitsche Regtsoudheden, Utrecht 1853 zoowel als Grimm Deutsche Rechtsalterthümer zweite Aufl. Göttingen 1854 leveren talrijke voorbeelden daarvan. Herinnerd wordt alleen aan enkele. Wat op het gebied van den worp voormaals in Beieren inheemsch was, gold eveneens in Noorwegen, nog laat in Saksen en aan Rijn, Moezel en Neckar. De hamer diende bij de wijding van verschillende zaken als een heilig voorwerp, door welks worp het recht op grond en bodem, op water en weide bepaald kon worden. Merkwaardig is de overeenkomst van de Noorweegsche lustratie met de Beiersche en Westfaalsche. Als symbolen, het zinnebeeldig volbrengen van handelingen, berustende op het denkbeeld dat iemand of iets persoonlijk of zinnelijk moet vertegenwoordigd zijn, zijn vooral aarde en gras in gebruik geweest bij Franken, Saksers, Alemannen, Beieren, Noren, Hongaren; ook in 't recht der oude volkeren was de aarde een heilig teeken en werd bij den eed aarde en water aangeraakt om ze tot getuigen op te roepen. Bij verkoop en overdracht van eigendom was het gebruik jongeren of volwassenen „ten oironden van dien bij de ooren te grijpen ende te reckooren” in verschillende streken van Duitschland, zooals het in Beieren voorkwam, vinden we het ook bij de Romeinen voor antestatio bij de in jus vocatio: Bij Gothen, Franken en Longobarden was afsnijden van hoofdhaar of baard symbool van de onderwerping aan de vaderlijke macht. Behalve bij het uitdagen tot tweegevecht was het werpen van den handschoen ook nog symbool bij Franken, Alemannen, Longobarden en Saksers bij het overgeven van goederen, als waren zij uitgetrokken of afgelegd. Over gelijkvormigheid wat eigendomsteekenen betreft kan men verschillende voorbeelden vinden bij Andree Ethnographische Parallele und Vergleiche S. 74 f.

bijgeloof, die over de geheele wereld verspreid, voorkomen¹⁾. Ook in zake getuigenverklaringen is vaak groote overeenstemming te constateeren. Dat dit het geval is waar de getuigenverklaringen juist blijken te zijn is natuurlijk niet zoo merkwaardig als daar waar er overeenstemming bestaat ten opzichte van onjuiste getuigenverklaringen. De onderzoekingen in deze materie hebben nu tot resultaat gehad aan te toonen, dat de gelijksoortigheid ook bij verkeerde d.w.z. onjuist gebleken getuigenverklaringen van grooten omvang is²⁾. Ten slotte moet hier nog herinnerd worden aan de gelijkvormigheid in zake de strafmaat. Zoowel wat betreft de duur der bij veroordeelingen opgelegde vrijheidsstraffen als de bedragen der opgelegde geldboeten geven een meerdere of mindere overeenkomstigheid te zien ten opzichte der daarbij gebruikte cijfers en getallen³⁾. Hoewel wij dus op het geheele gebied van het Recht, zoowel wat de ontwikkelingsloop als wat de bij gelijke ontwikkelingsfasen zich vertoonende rechtsvormen betreft zonder twijfel groote verschillen aantreffen, valt evenmin te ontkennen dat wij daar op zeer ruime schaal overeenkomstigheid vinden op het punt van een algemeen voorkomen of wisseling van rechtsvormen, ontwikkeling van sommige rechtsinstituten, volgorde van staatsvormen, rechtsprekwoorden, rechtsgebruiken, bijgeloof in zake recht, getuigenverklaringen en strafmaat.

Aan het einde onzer vogelvlucht herinneren we ons dus op het gebied van taal en kunst, zoowel als op dat van religie en recht naast verschillen velerlei gelijkvormigheden aangetroffen te hebben.

Op welk standpunt heeft men zich te plaatsen, wanneer men trachten wil een verklaring voor die gelijkvormigheden te vinden?

¹⁾ Hierover meer speciaal in het geciteerde artikel Tijdschr. v. Strafr. blz. 376, 377.

²⁾ I. c. 377 v.

³⁾ Dat er zich een zekere gelijkvormigheid van getallengebruik ook buiten dit gebied onder de verschillende volken vertoont werd aan de hand van verschillende onderzoekingen zoowel in ons artikel in de Vragen des Tijds als in het Tijdschrift voor Strafrecht reeds medegedeeld.

In het laatste trachtte schrijver dezes mede na te gaan, in hoeverre de onderzoekingen van Havelock Ellis, Wines, Galton, die zich tot de gelijkvormigheid in de strafmaat bepalen, voor ons land bevestiging vinden, door een speciaal daarop gericht, op vrij belangrijk materiaal steunend, onderzoek. Den belanghebbenden lezer voor meer naar dit artikel (T. v. S. 33, 4 blz. 384 v.) verwijzend, vermeld ik hier alleen, dat daarbij als resultaat in het bijzonder opviel:

- 1°. dat onder de getallen, waarin strafduur en boete is uitgedrukt, een zeer groot aantal getallen absoluut ontbraken.
- 2°. dat ook het gebruik van ongeveer de helft der cijfers hier minder geprefereerd blijkt te zijn.
- 3°. dat onder de meest geprefereerde getallen (n.l. 1, 2, 3, 5, 10 (20)) de getallen 1 en 3 het meest voorkomen.
- 4°. dat onder de meest geprefereerde cijfers (n.l. 0, 1, 2, 3, 5) 1 en 0 (en als eindcijfers 0 en 1) vooraanstaan.

Het wil ons voorkomen, dat men daarbij niet volstaan kan met den schrijver, die zich het laatst voornamelijk daarmee heeft beziggehouden, op den voet te volgen. Volgens Marbes „Die Gleichförmigkeit in der Welt” zou de verklaring der diverse cultureele gelijkvormigheid te vinden zijn in de gelijkvormigheid van de voorwaarden der betreffende cultuurobjecten. Zeker is daartegen niets in te brengen dat ermede strijdt. Maar veel verder komen dan een voor dit geval herhalen van de algemeene wet van oorzaak en gevolg doen we daarmee niet. Verschillende vergelijkende wetenschappen gaan dan ook verder. Wat de volkenkunde betreft beweegt zich de verklaring der gelijksoortige verschijnselen tusschen de opvatting eener engheid van het menschelijk bewustzijn in het algemeen en die van ontleening van het eene volk aan het andere. Wordt hier eenerzijds een bij alle voorkomende gelijke aanleg aangenomen, die door den invloed van het milieu nog kan worden versterkt, een natuurlijke gelijksoortigheid dus der menschelijke psyche, anderzijds wordt eerder aan ontleening aan andere culturen gedacht. Andere wetenschappen als psychologie en sociologie, die op haar gebied, afgescheiden van ethnologische of geographische begrenzingen, evenzeer gelijkvormigheden constateeren, verklaren die gelijkvormigheden eveneens op tweeërlei wijze; ook daar wordt of eerder uitgegaan van een zekere gelijksoortigheid der menschelijke psyche van huis uit, welke door gelijksoortige omstandigheden nog kan worden bevorderd, of van een tusschen menschen, in het bijzonder ook bij groepen, bestaande wisselwerking. We komen in het algemeen bij de poging tot verklaring der verschillende gelijksoortigheden dus te staan voor de keuze tusschen psychische gelijksoortigheid van huis uit en de door ontleening of wisselwerking ontstane gelijksoortigheid. Hoe welkom dan ook een uniforme verklaring zijn zou, moet de keuze toch weer steeds opnieuw, voor de diverse materies steeds afzonderlijk, geschieden. Nu eens zal men eerder ertoe genoopt worden om bepaalde cultureele gelijkvormigheid toe te schrijven aan origineele psychische gelijkenis, dan weer eerder ertoe overhellen, hetzij aan ontleening of wisselwerking te denken. Uit het vaststaande feit der engheid van het menschelijk bewustzijn volgt uit den aard reeds zekere gelijksoortigheid van het cultuurbezit. Maar zeker niet alle. Voor onderscheiding van het meer eenvoudige en het meer samengestelde is in ieder geval alle aanleiding. Terwijl in het eerste geval de engheid van het menschelijk bewustzijn de gelijkvormigheid voldoende kan verklaren, is men in het algemeen geneigd voor het meer samengestelde cultuurbezit ontleening noodig te vinden. In het algemeen, niet steeds; want gelijksoortigheid der uiterlijke omstandigheden kan dit overbodig maken. Zoo kunnen gelijksoortige omstandigheden tot zekere hoogte gelijksoortige zaken verklaren; de gelijksoortige omstandigheden b.v. bij verschillende poolvolken ver-

klaren o.a. steeds voorkomende zaken als sneeuwwhutten, traanlampen, pelskleeding. Soms speelt bij de verklaringspoging een veel voorkomende menselijke eigenschap nog een rol: het zich overal vertoonende gemak, dat den mensch dient. De ervaring leert ons immers, dat bij overigens gelijke omstandigheden die reacties zich het veelvuldigst vertoonen, welke zich het gemakkelijkst voordoen. Niet alleen kan men hier spreken van de wet van de kleinste krachtsinspanning ¹⁾, maar men kan zich ook beroepen op verschillende proeven, die aantoonen hoezeer de gewoonte invloed heeft op de wijze van zien en zich over iets uiten; en wat men gewoon is gemakkelijker te doen is dan het ongewone. Toch ontkomt men er bij sommige gevallen van meer samengesteld cultuurbezit niet aan de ontleening of wisselwerking als verklaring aan te nemen.

Die verschillende verklaringswijzen vertoonen zich alom, op de verschillende cultuurgebieden. Op taalgebied wordt naast de ontleening de menselijke neiging, aan gemakkelijker en sneller uitvoerbare bewegingen de voorkeur te geven, als factor van taalontwikkeling genoemd. Op religieus gebied hoort men van ontleening, gelijkvormige menselijke ontwikkeling, overdracht van kern van voorstellingen door een oermenschheid spreken. Van mythen en sprookjes heet het evenzeer dat zij uit een land — b.v. Indië — afkomstig zijn, als dat zij in de diepste diepten der volksziel hun oorsprong vinden. Bij de verschillende ethnologisch- en psychologisch-juridisch overeenstemmende verschijnselen wordt men evenzeer voor de keuze gesteld tusschen zekere eenheid van menselijk rechtsbewustzijn, de eigenaardigheid dat de gewoonte de geneigdheid tot zekere rechtsreacties kan verhoogen en de feitelijke overbrenging van gedachten, die ten gevolge van bijzondere omstandigheden in het eene volk eerder dan in het andere tot uiting komen. Overal²⁾ op cultuurgebied dus niet één maar meerdere verklaringswijzen voor de gelijkvormigheden. Naast het toeval, de oerverwantschap, terugkeer van gelijke voorwaarden en ontleening (of wisselwerking). Nu eens is er wel meer reden aan die, dan weer aan gene wijze van verklaring preferentie toe te kennen, maar in het algemeen zal het gaan om een verbinding der verschillende oorzaken met verlegging van klemtoon naar dezen of genen kant. Is er nu aanleiding en is men gerechtigd aan te nemen, dat het meer of min universeel verbreide ook overal of veelal zelfstandig ontstaan is? Men is te meer geneigd daarop bevestigend te antwoorden naarmate men met meer eenvoudige en meer aanschouwelijke ver-

¹⁾ Loi du moindre effort; Gesetz der kleinsten Wirkung oder des kleinsten Kraftmasses.

²⁾ Misschien vormt, zooals wel wordt aangenomen, de melodie, als een oorspronkelijke, door zich zelf beperkte gave der menselijke natuur, de uitzondering op den regel.

houdingen te doen heeft. Zoo is b.v. een mythe eerder als primitief te beschouwen, naar gelang daardoor meer onmiddellijk natuurindrukken gereproduceerd worden. Doordat immers in het mythisch denken de mensch zijn eigen wezen uit de natuur projecteert en zijn diverse eigenschappen in het spel der natuurmachten terugvindt, komt men tot een personificatie van verschijnselen en objecten der buitenwereld. Eerst bij gecompliceerdere vormen, die zich meer van de natuurbeschouwing hebben losgemaakt en waar gelijke combinaties van motieven zich herhalen, valt daarentegen eerder aan ontleening te denken. Maar meer en meer is ook gebleken tegenover de ontleeningstheorie, dat daarbij oeroude, vaak verkeerd begrepen of oververtelde priesterwijsheid voor de bron van mythologische voorstellingen werd aangezien. Ontleening en zelfstandig ontstaan schijnen op zich zelf evenveel reden tot bestaan te hebben en steeds naast elkaar werkzaam te zijn geweest.

Dit leert ons tot heden het onderzoek naar de verklaring der cultureele gelijkvormigheden. We kunnen niet vermoeden of het op den duur mogelijk zijn zal het algemeene karakter van wat zich op verschillend gebied als blijvende of zich telkens herhalende cultureele menschenuiting openbaart te benaderen. Maar vooralsnog blijft het uitgesloten voor de verschillende gelijkvormigheden één uniforme verklaring te geven. Slechts tot zekere hoogte en ten deele mogen wij voor de verklaring dier gelijkvormigheden hetzelfde verschijnsel, n.l. de natuurlijke gelijksoortigheid der menschelijke psyche aannemen. Voorzoover dit het geval is of bij verdieping daarvan zijn zal, heeft het cultuurwetenschappelijke gelijkvormigheidsmateriaal, dat daardoor te verklaren is, natuurlijk zijn bijzondere waarde voor het vraagstuk van het universeel menschelijke in de cultuur; dat evenwel — zooals we boven hebben gezien — niet uitsluitend daaruit tot oplossing is te brengen, maar ook uit andere bronnen heeft te putten.